

prikazi i recenzije

Slaven BERTOŠA, **Fragmenti buzetske prošlosti u srednjem i novom vijeku**, Srednja Europa d.o.o. – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, Grad Buzet, Zagreb – Pula – Buzet – Pazin, 2018., 464 str.

Područje Bužeštine smješteno je na sjevernom dijelu Istarskog poluotoka. Iako je danas upravno podijeljena između Grada Buzeta i Općine Lanišće, povijesno promatrano pripadaju joj također Draguč i Grimalda (danas u Općini Cerovlje), Vele Mune, Male Mune, i Žejane (danas u Općini Matulji u Primorsko-goranskoj županiji) te Sočerga, Movraž, Smokvica i Rakitovac (danas u Republici Sloveniji). Riječ je o mikropodručju bogate i istraživački izrazito zanimljive povijesti, o čemu nam govori i knjiga koja se ovdje prikazuje.

Autor je knjige prof. dr. sc. Slaven Bertoša, višegodišnji marni proučavatelj istarske povijesti i njezinih sastavnica u ranome novom vijeku. Knjiga je podijeljena na dvije temeljne cjeline kojima prethode Predgovor (9–11) i Uvod (13–18). Prva je cjelina nazvana Iz prošlosti Bužeštine (19–246) i podijeljena je u više manjih potpoglavlja u sklopu kojih se donose osnovni podatci koji se odnose na povijesni razvoj naselja Črni Grad i Beli Grad, Vrh, Sovinjak, Račice, Prapoće, Vodice i Mune. Riječ je o sažetim poglavljima u kojima se, temeljem dosadašnjih saznanja iz historiografije kao i uvidom u arhivsko gradivo navode osnovni podatci o razviju tih naselja u srednjem i ranome novom vijeku, ukazuje na neke njihove znamenitosti (sakralni objekti), zabilježbu u mletačkim izvorima (urbari, spisi mletačkih dužnosnika i drugo), posebice u vrijeme Uskočkog rata. U sklop te cjeline autor je uvrstio i osvrte na prošlost Buzeta i Bužeštine prema podatcima iz matičnih knjiga Pule (1613. – 1816.), na neke osobitosti u prezimenima (također prema matičnim knjigama) i na granične oznake kao dio važnih materijalnih ostataka kulturno-povijesnoga naslijeđa toga kraja. Donosi se i pregled i prijepis izvješća mletačkog vojnog inženjera Pietra di Santa Colomba i njegov opis strateške važnosti Buzeta, Draguča, Huma i Roča iz 1646. godine te izvješća iz 1792. godine koje potpisuje rašporski kapetan Alvise Foscari. Rukopisno gradivo obrađuje se donosi u prijepisu i u sljedećim poglavljima, a riječ je o spisu o obnavljanju palače rašporskoga kapetana u Buzetu koncem 18. stoljeća, izvješća o žitu za buzetski fontik (1794.), izvanrednim troškovima rašporskoga kapetana (1794.), kao i o rukopisu valputa Jurja Furlanića o Buzetu i Bužeštini iz 1815. godine.

Druga cjelina knjige naslovljena je Pisci, istraživači i znatizeljnici o Bužeštini (247–374) i sadrži pregledan osvrt (prikaz) na djela i bibliografske jedinice u kojima su sadržani podatci o povijesti Buzeta i Bužeštine kroz prošlosti. Cjelina započinje osvrtom na humske matice i glagoljske upise, koje je obrađivao Dražen Vlahov (za 17. stoljeće), zatim se nastavlja prikazom zbornika radova *Mlunska visoravan, Veli i Mali Mhun* iz 2004. godine, monografije Anona Medice *Račja Vas* (2004.), djela Vladimira Šverka pod naslovom

Prapoće: O zavičaju (2004.), *Zbornika Općine Lanišće* (knj. Druga, 2004.), *Buzetskoga zbornika* (predgovor izdanju 31. knjige zbornika, 2005.), knjige Bože Jakovljevića *Na zapadnim i južnim obroncima Bužeštine* (2005.), bibliografije *Buzetskoga zbornika* (1996. – 2005., objavljene u broju 32, 2005.), koju je načinila Matija Petener-Lorenzin, knjige Ede Merlića *Sveti Martin na Bužeštini tijekom šest stoljeća* (2006.), Bože Jakovljevića *Iz prošlosti hrvatskoga školstva u Istri* (2006.), sveska 33 *Buzetskoga zbornika* (2006.), djela Danila Cerovca *Bogate i ugledne obitelji u prošlosti Bužeštine* (2006.), monografije Dražena Vlahova *Glagoljski rukopis iz Roča: Iz knjige crkve i bratovštine sv. Bartolomeja (1523. – 1611., objavljene 2006.)*, trećeg sveska *Zbornika Općine Lanišće* (2006.), dvije knjige Silvana Božića naslovljene *Rašpor: Zbivanja na Istarskom poluotoku od pojave Rašpora pa do kraja drugog tisućljeća* te *Podrašpor: Tri stoljeća rašporskog sela 1700. – 2000.* (2007.), Ede Merlića *Bužeština kroz povijest* (2008.), *Zbornik Općine Lanišće* (knj. 4, 2008.), Ede Merlića *Stanovništvo i migracije iz sjeverne Istre – Bužeština* (2011.), *Zbornik Općine Lanišće 2010.* (knj. 5, 2011.), *Subotina 2013.: 44. znanstveni skup Buzetski dani 2013.* (prikaz znanstvenog skupa, 2013.), *Jubilarni Buzetski zbornik* (knj. 40, 2013.), *Zbornik Općine Lanišće 2012.* (knj. 6, 2013.), Matije Nežića *Minjera: Pregled rudarske i prerađivačke djelatnosti podno Sovinjaka* (2015.), Ignazija Gaetana de Buzet *Visita spirituale del 1788 in Istria* (priredio Elvis Orbanić, 2016.) te naposljetku Gordane Čalić Šverko *Život na sjeveru* (2016.).

Završni dio knjige čine popis uporabljenih izvora, literature, enciklopedija, rječnika, priručnika, ostalih pomagala i internetskih izdanja (375–396), popis kazivača (397), sažetci na hrvatskom (399–405), talijanskom (407–413) i engleskom jeziku (415–421). Na kraju knjige nalaze se kazala mjesta (423–434), kazalo osoba (435–452) te kazalo pojmova (453–458), kao i bilješka o autoru (459–464).

U obradi navedene teme autorov pristup je znanstven, multidisciplinarnan i analitičan. Odgovara uobičajenom načinu proučavanja mikropovijesnih tema, danas vrlo popularnih u čitavom svijetu. Uvrštavanjem mnogobrojnih fotografija, načinjenih prilikom obilazaka navedenog područja, autor je još jednom pokazao izvrsno poznavanje kraja o kojem piše. Objavljivanjem ove monografije Bužeština, Istra, ali i čitava Hrvatska obogatila je svoj historiografski fundus za još jedno vrijedno djelo, koje u konačnici može poslužiti kao model za sastavljanje sličnih monografija o nekim drugim dijelovima Hrvatske. Bužećani su, pak, dobili knjigu u kojoj na jednom mjestu mogu pročitati vrijedne podatke o različitim temama iz svoje bogate prošlosti.

Lovorka Čoralić

Dan JONES, *Crusaders. The Epic History of the Wars for the Holy Lands*, Viking, London, 2019., xxxvii+426 str.

Poznati velški (engleski) povjesničar Dan Jones u svojoj šestoj knjizi *Crusaders. The Epic History of the Wars for the Holy Lands* opisuje povijesna zbivanja na istočnim obalama Mediterana, počevši od 1096. godine. Nakon posvete stanovitom Walteru, stavljen je epigraf Adama iz Bremena: »U onim danima ljudi su jednako brinuli o krznima kao i o svojim besmrtnim dušama.«

Neki dijelovi knjige (str. xv–xxv) i autorov uvod u djelo (str. xxxiii–xxxvii) prethode trima velikim dijelovima: *Trial by Ordeal* (1–106), *Kingdom of Heaven* (107–223) i *The Harvest of the Earth* (225–364), od kojih svaki sadrži devet poglavlja. Slijedi ih epilog (366–371) naslovljen »Crusaders 2.0«, popis ilustracija i njihovih tumačenja, tri »Dodatka« (popis kraljeva i kraljica Jeruzalema, popis papa i popis bizantskih careva) te »Bibliografija« (401–407).

Prvi dio *Trial by Ordeal* sadrži devet poglavlja u kojima autor opisuje razdoblje i događaje koji su svojom složenom povezanošću polako doveli do Prvoga križarskog rata i pada Jeruzalema tijekom ljeta 1099. godine. Poglavlje naslovljeno »The Count and the Imam« (3–9) ocrta lik grofa Rogera od Sicilije, njegovu diplomatsku vještinu u opadanju i njegovo osvajanje Sicilije, drugo poglavlje naslovljeno »Poets and Party Kings« (11–20) prikazuje osvajanje Sicilije iz perspektive Ibn Hamdisa i njegove obitelji koja je pošla u izbjeglištvo na Zapad, u Seville, a treće poglavlje naslovljeno »Empire Under Siege« (21–29) opisuje događaje koji su nastupili u Carigradu po rođenju princeze Ane Komnen 1083. godine. Ostala poglavlja nastavljaju naraciju iz perspektive: pape Urbana II. [»Deus Vult!« (30–41)], Petra Pustinjaka [»The Preacher's Tale« (42–52)], Bohemunda I. [»March of the Princes« (54–67)] i vojske koja opsjeda Antiohiju [»The Longest Winter« (68–81)]. Potom slijedi opis opsade Jeruzalema 1099. godine [»Jerusalem« (82–95)] i razdoblja neposredno nakon osvajanja Jeruzalema, dajući panoramski pregled stanja krajem 11. stoljeća na svim prostorima koje je do tog trenutka spomenuo u knjizi [»Dividing the Spoils (97–106)].

Kingdom of Heaven, drugi dio knjige, započinje nekoliko godina nakon završetka događaja opisanih u prvom dijelu, početkom 12. stoljeća te će sadržajno ostati u njemu. Donosi izvještaj o »rastu i razvoju križarskih država u Siriji i Palestini«, ali svraća čitateljevu pozornost i na sukobe koji traju na Iberskom poluotoku. Poglavlje naslovljeno »Sigurd Jerusalemfarer« (109–120) pred čitatelja stavlja naraciju o Sigurdu I., kralju Norveške, koji se uspeo na tron u mladoj dobi od 13 godina, a sada sudjeluje u križarskim pothvatima. Poglavlje »Fields of Blood« (121–133) donosi perspektivu na događaje 1111. godine koju ima kalif Al-Mustazhir bi-Allah i islamska strana u nemilim sukobima koji traju preko desetljeća. Naredna poglavlja donose perspektivu kralja Balduina II. i okolnosti osnutka templara na kojima je naglasak u poglavlju naslovljenom »A New Knighthood« (134–145), da bismo potom upoznali Melisendu, Balduinovu kći i nasljednicu [»Meliden-de the Magnificent« (146–157)]. Poglavlje pod naslovom »The Swords of Our Fathers« (158–167) opisuje recepciju pada Edese na Zapadu, a poglavlje »Converted or Deleted« (168–181) zauzeće Tripolija pod Jurjem Antiohijskim (ministar na dvoru kralja Rogera II.). Poglavlje »History Repeating« (182–195) ponovno u fokus dovodi Anu Komnen,

sada ženu od 64 godine (1147.), koja u samostanu okuplja dvor učenjaka, da bi u drugom dijelu pažnju posvetio Eleonori od Akvitanije. Poglavlje pod naslovom »The Race for Egypt« (196–208) tumači događaje u Egiptu nakon ubojstva kalifa al-Zafira, dok poglavlje »Because of Our Sins« (210–223), završno poglavlje ovog dijela knjige, donosi izvještaje o potresnim događajima islamskog svijeta 12. stoljeća, koji su poremetili poluge moći oprezno postavljene među sunitima i šijitima.

Posljednji, treći dio knjige *The Harvest of the Earth* u svojih devet poglavlja »ocrtava očajne pokušaje zapadnog kršćanstva da natrag osvoji Jeruzalem tijekom prve polovine 13. stoljeća«, ali završava 1492. godine, tj. okončanjem Rekonkviste. Poglavlje naslovljeno »Lionesses and Lionhearts« (227–242) donosi usporedne pripovijesti o Margareti od Beverlyja i Rikardu Lavljeg Srca. Nadalje, poglavlje »Consumed by Fire« (243–260) prikazuje početak 13. stoljeća iz perspektive Venecije (tj. njezina vremesnog dužda Dandola), a požar iz naslova poglavlja odnosi se na pljačku i palež Zadra 1202. godine kao i na osvajanje Carigrada 1204. godine. Poglavlje pod naslovom »Enemies Within« (262–276) seli nas na Baltik. Ondašnju situaciju promatramo kroz oči Alberta, biskupa Rige, i njegove odnose s papom Inocentom III., dok nas poglavlje »The River of Paradise« (278–294) odvodi u Friziju, »današnju Nizozemsku« te se susrećemo s propovijedanjem Olivera iz Kölna i događajima koji su obilježili prvi petinu 13. stoljeća. Poglavlje pod naslovom »Immutator Mundi« (295–310) tumači ulogu Hermanna von Salza, kao meštra teutonaca, u događajima koji su se odigrali između muslimanskih i kršćanskih sila na pijesku Bliskog istoka, zajedno s ulogom Fridrika II. iz dinastije Hohenstaufen. Sljedeće poglavlje »Khans and Kings« (311–325) približava nas polovici 13. stoljeća. Pad poljskog grada Liegnitza u travnju 1241. uprizoruje ono što se događalo s mnogim drugim gradovima koji su bili pod napadom mongolskih snaga, kao i posljedice koje je mongolski upad u europske prostore imao za križarske vojne. Nadalje, poglavlje pod naslovom »The Enemy from Hell« (326–341) pokazuje oštrinu mongolske diplomacije i ukazuje na njihove vojne uspjehe, koji kao da nemaju kraja. Poglavlje nas upoznaje s vojnim neuspjesima europskih kršćanskih snaga koji su krajem 13. stoljeća doveli do »očišćenja od Franaka« na prostoru Sirije. Poglavlje »Fragments and Dreams« (342–352) s protagonistom Marinom Sanudom, izdankom bogate venecijanske plemićke obitelji, daje naznake o pokretanju nove križarske vojne, koja je okupirala mnoga europska srca i umove krajem 13. i početkom 14. stoljeća. Posljednje poglavlje knjige naslovljeno »Brave New Worlds« (354–364) pred čitatelja stavlja lik engleskog kralja Henrika IV., uz zapanjujuće bogatstvo koje su neki stekli tijekom križarskih vojni te postali pravi srednjovjekovni »magnati« (autor daje primjer vojvode od Lancastera). Posljednja scena je ona povratka Kolumba u Lisabon početkom svibnja 1493. godine.

Epilogom se autor koristi kao mjestom komentara na nemile događaje u Chrischurchu na Novom Zelandu početkom 2019. godine, imajući u vidu da u manifestu koji se povezuje sa spomenutim višestrukim ubojstvom stoji: »Zapitaj se što bi papa Urban II. učinio?« Ističe stav povjesničara: »Sukobi srednjeg vijeka nisu naši. Taj svijet je nestao.«

Vatroslav Siketić

Antal MOLNÁR, Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality, Interadria. Culture dell' Adriatico, 22, Viella, Roma, 2019., 266 str.

Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality znanstveno je djelo na engleskom jeziku mađarskog povjesničara Antala Molnára, zaposlenog u Institutu za povijest Mađarske akademije znanosti. U svojim znanstvenim radovima Molnár se bavi kulturnom poviješću ranoga modernog doba, crkvenom poviješću, poviješću Rima i Svete Stolice u 16. i 17. stoljeću te poviješću Balkana pod osmanskom vlašću. Ova knjiga kroz devet tematskih poglavlja sažima sva autorova navedena znanstveno-istraživačka područja.

Već u samom uvodu knjige (7–16) autor govori o pristupu i metodologiji istraživanja u postavljenoj problematici. Kao dobar poznavatelj povijesti ranoga modernog doba, crkvenih prilika u to vrijeme i kompleksnosti područja Balkana, u uvodu i kroz samu razradu tematike pokazuje vrhunsko poznavanje situacije i kvalitetno tumači tu kompleksnu stvarnost. Prvo što se može primijetiti u pristupu jest da Molnár ne podliježe stereotipima i površnom pristupu i definiranju samog pojma Balkan. Iako djelomično upućuje na određene geografske odrednice toga pojma, on ga više gleda i tumači kulturološki, uključujući u taj pojam isključivo one zemlje koje su više stoljeća bile pod osmanskom upravom. Njegovo dobro poznavanje kulturne povijesti ranoga novog vijeka pokazuje da vrlo dobro razlikuje narode jugoistočne Europe koji su u domeni srednjoeuropskoga kulturološkog utjecaja i one narode gdje je stoljetna osmanska vlast ostavila trajniji utjecaj. Osobito iz toga kulturološkog usmjerenja pojma Balkan isključuje hrvatska i mađarska područja, koja su bila pod osmanskom vlašću do kraja 17. stoljeća, a gdje su ostatci osmanskog utjecaja neznatni te je izražen srednjoeuropski kulturološki kontinuitet prisutan od srednjeg vijeka s prekidom osmanske uprave, ali ne trajnim ni isključivim. Također autorova stručnost i strogi znanstveni pristup mogu se vidjeti i u pristupu obrade teme knjige, jer autor ne pristupa toj iznimno kompleksnoj stvarnosti želeći stvoriti cjelovitu i zaokruženu sliku, nego tematskim pristupom izabranim problemima pokazuje religijsku, etničku i kulturološku sliku zemalja koje ubraja u kulturološku sferu Balkana – Albanija, Srbija, Bosna i Hercegovina i područje nekadašnjeg Novopazarskog sandžaka. U određenim segmentima i pojedinim temama dotiče se i nekadašnjeg prostora južne Ugarske (današnja Vojvodina u Srbiji) i dijelova Ugarskog Kraljevstva pod osmanskom vlašću, kao i hrvatskih krajeva u toj sferi utjecaja 16. i 17. stoljeća. Međutim, Molnár te prostore zbog njihova specifičnog položaja u 16. i 17. stoljeću obrađuje kao dio prostora osmanske vlasti, gdje se, između ostalog, osjeća snažno prelamanja procesa katoličke obnove i izazova s kojima se suočava u stvarnosti Osmanskog Carstva.

Prostor Balkana, osobito njegov zapadni dio, u ranome novom vijeku, prostor je velikih kulturoloških lomova. Jedinstveni prostor u Europi gdje se upravo u razdoblju 16. i 17. stoljeća očituju posljedice sukoba nekoliko europskih stvarnosti toga razdoblja. Sukob katolicizma i reformacije, katolička obnova i pretakanje tih procesa na prostor nekršćanske osmanske vlasti, snažna prisutnost pravoslavlja i dominantan politički i društveni utjecaj islama. Snažan poticaj katoličke obnove očituje se u novom pristupu koji nadilazi granice katoličkih europskih monarhija i ulazi u kompleksnu stvarnost zapadnog dijela Osman-

skog Carstva, koje autor kulturološki naziva Balkanom, obuhvaćajući time i određene povijesno-geografske i državne prostore, kao i etničke skupine. Pogranično područje kršćanskog, katoličkog Habsburškog Carstva, Venecije i Dubrovnika te islamskog vojno-teokratskog Osmanskog Carstva, najkompleksnije je europsko područje ranoga modernog doba, dodatno izazovno prisutnošću pravoslavlja. Autor je upravo u tom segmentu pokazao stručnost i visoku znanstvenu razinu u obradi teme, pokazujući određene povijesne stvarnosti toga prostora ne pretendirajući prema opasno postavljenoj cjelovitosti, nego strogo poštujući vrlo zahtjevna i na svim razinama zamršena pitanja i odnose u pojedinim krajevima koje je obuhvatio pod pojmom Balkana. Zato je to jedini mogući i najispravniji način znanstvenog prikazivanja procesa konfesionalizacije na pograničnom području katoličke srednje Europe i islamskog Osmanskog Carstva u vremenu snažnog procesa katoličke obnove u surovij stvarnosti realnosti osmanske države na području zapadnog Balkana.

Prvo poglavlje naslovljeno »Bosnian Franciscans between Roman Centralization and Balkan Confessionalization« (17–30) posvećeno je najjačoj i najvažnijoj komponenti katoličke prisutnosti na spomenutom prostoru, a to su franjevci Provincije Bosne Srebrene sv. Križa. Molnár u tom poglavlju izvrsno prikazuje neizostavnu ulogu bosanskih franjevac na tom prostoru od srednjeg vijeka i početka njihove misije u tadašnjem Bosanskom Kraljevstvu, preko opstanka u vrijeme osmanske invazije i vlasti, kao i snažnog širenja bosanskih franjevac izvan granica propalog Bosanskog Kraljevstva. Naposljetku analizira njihovu ulogu u rimskim pokušajima provođenja katoličke obnove u stvarnosti koju nisu dobro poznavali, ali i relativno dobar uspjeh provođenja katoličke obnove, odnosno procesa konfesionalizacije, koji su provodili bosanski franjevci ne sasvim prema uputama Kongregacije i Svete Stolice, nego u realnosti Osmanskog Carstva. Obrađujući tu temu kao prvu, autor je pokazao da su ključan činitelj u procesu konfesionalizacije pograničnog područja bili bosanski franjevci, često rastrgani između nereálnih zahtjeva Rima i surove stvarnosti Osmanskog Carstva.

Obrađujući ključne katoličke institucije, počevši s franjevcima u prvom poglavlju, Molnár se u drugom poglavlju dotiče i drugih važnih institucija iz vremena početka katoličke obnove. »The Holy Office and the Balkan Missions before Foundation of the Congregation of Propaganda Fide (1622)« (31–46) poglavlje je posvećeno analizi procesa i djelovanja Svete Stolice s osloncem na bosanske franjevce i isusovce u njihovu misijskom djelovanju na području Bugarske i osmanskih dijelova Ugarske prije centraliziranja misijskog rada osnivanjem Kongregacije De Propaganda Fide 1622. godine. Tu autor analizira uspjehe djelovanja franjevačkih i isusovačkih misionara u pojedinim zapadnim dijelovima Osmanskog Carstva sa svom njegovom kompleksnom stvarnošću i probleme koji nastaju osnivanjem Kongregacije i centralizacijom misijskog rada, gdje se ponovno lome strogi zahtjevi Rima i realna stvarnost na terenu.

Nova ključna pitanja autor dotiče u sljedećim trima poglavljima: »Venetian South-Eastern Europe and Ottoman Hungary« (47–64), »Struggle for the Chapel of Belgrade (1612–1643)« (65–122) i »The Struggle for the Chapel of Novi Pazar (1627–1630)« (123–134). U tri odvojene teme i tri različita religijsko-etnička područja Osmanskoga Carstva, Molnár prikazuje određene procese konfesionalizacije u kojima su glavni poticatelji i nositelji tih procesa katoličke države Dubrovnik i Venecija, obje važni trgovački partneri Osman-

skog Carstva. Tu se valorizira prisutnost Venecije u Carstvu i njezina uloga u procesima konfesionalizacije, na prostoru koji je izvan njezina klasičnog interesa, pa i političkog dosega, a to je osmanska Ugarska. Dok je u drugim dvama dijelovima prikazana važnost Dubrovnika za gospodarstvo osmanske države, ali i njegova politička i društvena uloga u spomenutim procesima na primjeru pokušaja izgradnje kapela za katoličko bogoslužje u Beogradu i Novom Pazaru.

Sljedeća četiri poglavlja dotiču se nekih posebnih tema koje pokazuju neke specifičnosti balkanskog prostora i procesa konfesionalizacije u 17. stoljeću. Poglavlje naslovljeno »The Catholic Missions and the Origins of Albanian Nation-Building at the Beginning of 17th Century« (135–152) donosi detaljan i slabo poznat utjecaj katolicizma i pojedinih predstavnika Crkve na stvaranje nacionalne ideje među Albancima u sklopu misijskoga rada. Prati se njezin razvoj i procvat u 17. stoljeću kao i propast u 18. stoljeću. Jedno od važnih obilježja procesa katoličke obnove i konfesionalizacije Europe u 17. stoljeća bilo je stvaranje unija s pravoslavnima. Taj nezaobilazan proces prisutan na širokom prostoru od Baltika do Egejskog mora autor obrađuje pomoću pokušaja stvaranja unije sa Srpskom pravoslavnom crkvom u 17. stoljeću u poglavlju naslovljenom »The Serbian Orthodox Church and the Attempts at Union with Rome in the 17th Century« (157–164). Procvatu katoličkih misija na Balkanu i njihovoj propasti u drugoj polovici 17. stoljeća posvećeno je poglavlje pod naslovom »The Balkan Missions under the Pontificate of Innocent XI (1676 – 1689): from Apogee to Ruin« (169 – 182). Molnár ovdje prati veliki procvat katoličkih misija u europskom dijelu Osmanskog Carstva u vrijeme pontifikata pape Inocenta XI. i njihovu propast u vrijeme Velikog turskog rata ili Velikog bečkog rata (1683. – 1699.), kojim završava 17. stoljeće i procesi konfesionalizacije na Balkanu. To je propast katoličkih misija uslijed novih i velikih geopolitičkih i društvenih promjena, ali i početak obnove misija u razdoblju nakon završetka rata u novim uvjetima i stvarnostima koje temeljito odudaraju od onih iz 17. stoljeća. Na kraju u posljednjem poglavlju naslovljenom »La Schiavona. A Bosnian Girl between Catholic hagiography and Balkan Female Transvestism« (183–204), obrađena je jedna historiografski sasvim neobična tema, koju autor preko priče Magdalene Pereš-Vuksanović uklapa u kompleksnost prostora i vremena koje je obrađivao s ciljem da pokaže određene etničke posebnosti koje su snažno uvjetovale procese konfesionalizacije na prostoru Balkan.

Knjiga Antala Molnára iznimno je vrijedno znanstveni djelo dobrog poznavatelja kulturoloških pojmova i odrednica Balkana, etniciteta i religijsko-konfesionalnih odrednica i procesa kao i kvalitetnog stručnjaka koji precizno i znanstveno prati, tumači i konkretizira procese najavljene u naslovu knjige i tematski obrađene u devet poglavlja.

Daniel Patafta

Tracing the Art of the Straub Family [Tragom umjetnosti obitelji Straub], Matej KLEMENČIČ – Katra MEKE – Ksenija ŠKARIĆ (ur.), Javni Zavod Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine, Ljubljana, 2019., 276 str.

Umjetničke migracije zanimljivo su i dugo iskustvo povijesti umjetnosti, još od antike. Davno prije nego što su suvremene masovne migracije u 21. stoljeću postale *bauk-koji-kruži-Europom*, migracije umjetnikā bile su pojava kojom su se prenosili stilski preokreti, tehnološke novine, nova ornamentalna rješenja i drugi vizualni leksik i iskustva pa su redovito obogaćivale sredinu koja ja primala umjetnike migrante. Povod migrantima bio je srodan ovim današnjima: potraga za poslom (umjetničkim narudžbama) i boljim životom nego što je to rodna sredina mogla pružiti. Barokna Europa posebno je gusto iscrtna migracijskim putovima na sve strane, sve do rubova, ali i preko mora i oceana koji ju opasuju, jer umjetničkim djelima – ili tek utjecajima, a rjeđe odlaskom samih umjetnikā – povezuje i ondašnje kolonije. Umjetnike koji kreću na put kao pojedinci teško je i pobrojati, jer gotovo svaka značajnija barokna biografija uključuje neku migracijsku petlju, a u toj općoj pojavi posebna su skupina rodbinski povezane skupine migranata koji nalaze posao kao zajednica (na primjer, štukateri iz Wessobruna ili arhitekti, graditelji i majstori raznih pratećih strukā iz švicarsko-talijanskih kantona Ticino i Grigione), koji kreću na put uz potporu obitelji, katkada čak vraćajući se zimi u rodni kraj kako bi dogovarali daljnje strategije obiteljskog poduzetništva. Za njihovo proučavanje ratovi i tvrde granice Europe u većini 20. stoljeća bili su često nepremostiva zaprjeka pa su umjetnički migranti bili poznati samo fragmentarno, djelima u jednoj državi ili regiji, ali ne u cijelosti i u opsegu koji su svojim životom i radom zapasali. S takvog motrišta projekt nazvan »Tragom umjetnosti obitelji Straub« (akronim TrArS) postavio je zadatak udružiti dosadašnja znanja i proširiti ih novima, temeljenima na usporedbama opusa petorice braće kipara iz obitelji Straub u 18. stoljeću.

Straubovi su rodom iz Wiesensteiga kraj Stuttgarta (tada dio Bavarke), a bili su, kako ih predstavlja iznimno informativna i korisna četverojezična mrežna stranica: »vodeći kipari u nekoliko gradova današnje Njemačke, Austrije, Slovenije i Hrvatske. Najstariji od njih, Johann Baptist Straub (1704. – 1784.), imao je radionicu u Münchenu, Philipp Jakob Straub (1706. – 1774.) u Grazu, Joseph Straub (1712. – 1756.) u Mariboru, Johann Georg Straub (1721. – 1773.) u Bad Radkersburgu, dok je najmlađi od njih, Franz Anton (1726. – 1774/76.) živio i radio u Zagrebu. Petorica braće potekla su iz iste kiparske i stolarske radionice u Wiesensteigu, koju je vodio njihov otac Johann Georg (1674. – 1755.) i koji je zaslužan za njihovo osnovno obrazovanje. Svoje znanje i umjetničku vještinu, kao i lokalnu razinu umjetničke produkcije, nadograđivali su u interakciji s umjetničkim okruženjima u kojima su djelovali. Značajan uspjeh postigli su u najvećoj mjeri zahvaljujući vrhunskoj tehničkoj podlozi te njihovoj iznimnoj prilagodljivosti očekivanjima zajednica za koje su svoja djela izrađivali. Dvadeset i četiri povjesničara umjetnosti, arhivista, konzervatora i restauratora iz četiriju zemalja od 2017. godine usmjerili su istraživačke napore da uspostave zajednički katalog, u kojim je popisano tristo i dva djela braće Straub i koji je otvoren, dakako, i za dopune. Tako su u Zagrebu Straubovi (ponajprije onaj »naš«, Franz Anton, ali i starija braća Philipp Jakob te Joseph) predstavljeni djelima u Hrvatskoj, na izložbi *Vrhunac baroknog poleta: umjetnost obitelji Straub na području negdašnje Zagrebačke nadbiskupije* u Domitrovićevoj kuli na Kaptolu od 19. rujna do 3. studenoga 2019. U konačnici, objavljena je zajednička višejezična monografija *Tracing the Art of the Straub Family [Tragom umjetnosti obitelji Straub]* sa studijama i katalogom djelā obitelji Straub, u kojoj su svi tekstovi prevedeni na engleski jezik, ali su objavljeni i na jeziku na

kome su izvorno pisani (hrvatski, slovenski ili njemački), s pridruženim sažetcima drugih dvaju jezika na kraju studije ili poglavlja.

U prvom uvodnom poglavlju (»About the project«) istraživački rezultati u monografiji najavljeni su kao manji dio sakupljenih podataka koji su u punom opsegu dostupni na spomenutoj mrežnoj stranici. Predstavljeno je pet partnerskih ustanova – Hrvatski restoratorski zavod (Hrvatska) kao voditelj projekta, potom Zavod za zaštitu kulturne baštine Slovenije i Sveučilište u Ljubljani (Slovenija), Sveučilište u Grazu (Austrija) te Bavarski državni zavod za zaštitu spomenika (Njemačka) – kojima se suradnički pridružilo još sedam (s hrvatske strane Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Zagrebu), a brojne su organizacije (Europska unija kroz program *Kreativna Europa*), ustanove, ministarstva i vlasnici umjetnina pomogli istraživačkoj skupini. Primjerice, razni župni, dijecezanski i (nad)biskupijski arhivi uvidom u matice omogućili su rekonstrukciju obiteljskog stabla Straubovih, kroz gotovo dva stoljeća, od oko 1645. do 1825. godine, također objavljenom u uvodnom dijelu (»The Straub family tree«).

Nakon prvotnoga upoznavanja s protagonistima (projekta i istraživanja) slijede studije (»Esseys«), a prvu od njih – »Između akademske umjetnosti i cehovskih tradicija« (Between academic art nad guild traditions) – potpisuju Julia Strobl, Ingeborg Schemper-Sparholz i Matej Klemenčič. Među ostalim prinosima u povijesti istraživanja kiparske braće i njihovih djela, navode da je atribucije hrvatskih djela Straubima od 1970-ih počela objavljivati Doris Baričević temeljem stilskih analiza, a potom ističu suvremene uspjehe suradnica na ovom projektu Martine Ožanić, Ksenije Škarić i Martine Wolff-Zubović, koje su proširile katalog atributivnim novinama i poznavanjem altarističkih konstrukcija, predložaka, ornamenata i suradničke tehnologije rada. Julia Strobl u dvama sljedećim poglavljima – »Obitelj Straub u Wiesensteigu« (The Straub family in Wiesensteig) i »Johann Baptist Straub«, o najstarijem od braće – opisuje put i sudbinu radionice od stolarije djeda kiparske braće, Johanna Ulricha Strauba u XVII. stoljeću († 1706.), čija su oba sina, Johann Georg St., otac petorice istraživanih Strauba i njegov mlađi brat Johannes (čiji su potomci ostali u Wiesensteigu do XIX. stoljeća), naslijedila vještinu obrade drveta. Novi naraštaji tu su zanatsku vještinu proširili u kiparstvo da bi se najstariji od sinova Johanna Georga St., Johann Baptist školovao u Münchenu i Beču a potom postao raskošni tumač rokoka u važnim crkvama Bavarske (posebno Münchena, gdje su mu osim toga pripisane i skulpture u kraljevskoj lođi dvorskoga kazališta, Cuvillies-Theater) i Beča. Christina Pichler obradila je drugorođenog brata u poglavlju pod naslovom »Philipp Jakob Straub« kao jednu od najvažnijih imena austrijske barokne kiparske baštine, koji jer radio za mnoge štajerske crkve (počevši od središnje, katedrale u Grazu), a čija se djela nalaze i u hodočasničkoj crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu kraj Krapine (glavni oltar), u katedrali a nekoć isusovačkoj crkvi u Varaždinu (propovjedaonica) i u uršulinskoj crkvi rođenja Isusova u istom gradu (kućište orgulja sa skulpturama) te u župnoj crkvi sv. Kuzme i Damjana u Kuzmici, nekoć zvanoj Orľjavica, kraj Pleternice (glavni oltar), za koji atribucija ostaje otvorena s mogućnošću da je riječ o djelu Franza Antona. Češća suradnja braće, osim spomenute dvojice te Josepha i Johanna Georga pretpostavka je koju su istraživanja otvorila. Valentina Pavlić u poglavlju pod naslovom »Joseph Straub« predstavlja djela naturaliziranog Mariborčanina, koji je slovenski dio Štajerske opečatio drvenim

rokoko oltarnim retablima, propovjedaonicama i uresima orgulja, javnim skulpturama u kamenu, ali se proširio i na četiri lokaliteta u Hrvatskoj: u franjevačkoj i župnoj crkvi sv. Nikole biskupa u Čakovcu (glavni oltar i skulptura s bočnog oltara), u župnoj crkvi uznesenja Blažene Djevice Marije u Taborskom (bočni oltar sv. Josipa), u uršulinskoj crkvi u Varaždinu (bočni oltar sv. Ivana Nepomuka) i u župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Zlataru (glavni oltar). Michael Preiss je u kratkom poglavlju obradio Johanna Georga Strauba Mlađega, čije je jedino sigurno djelo bočni oltar Majke Božje Sućutne u crkvi Naše Gospe u Bad Radkersburgu. U poglavlju »Franz Anton Straub« Martina Ožanić i Matina Wolff-Zubović predstavile su najmlađeg brata, koji se nastanio u Zagrebu, a u Hrvatskoj se njegova djela, uglavnom oltarni retabli, katkada cijeli ansambli (glavni i bočni oltari) te propovjedaonice, osim u Zagrebu (drvena skulptura Boga Oca, sada u Muzeju grada Zagreba, vjerojatno iz crkve sv. Marka) javljaju na još šesnaest lokaliteta: Bedenica, Brezovica, Cernik, Čučerje, Gornja Jelenska, Hrvatska Kostajnica, Karlovac, Kloštar Ivanić, Kutina, Lužnica, Marija Gorica, Pakrac, Prepolna, Sveti Petar Čvrstec, Velika Ludina i Vugrovec Donji.

S obzirom na to da je cilj projekta uz istraživanje bio i obnova Straubovih djela, čemu su prethodile druge vrste istraživanja, posebno one tehnološke koje zalaze »pod kožu« umjetninā i u strukturu oltara, pa su Rupert Karbacher i Lea Rachenauer objavili studiju naslovljenu »Rezultati istraživanja glavnog oltara sv. Jurja u München-Bogenhausenu« (Results of the examination of the high altar of St George in Munich-Bogenhausen), Paul Bernhard Eipper studiju naslovljenu »Odnos prema izvornoj polikromiji kroz povijest na primjeru djela iz radionica obitelji Straub« (The historical handling of the original polychromies on the Straub family's workshop pieces), Saša Dolinšer i Katja Kavkler studiju naslovljenu »Otkrivanje umjetnina Josepha Strauba« (Discovering Joseph Straub's works of art), a Ksenija Škarić studiju »Polikromija: istraživanje tipologije, tehnologije i majstora na hrvatskom korpusu« (Polychromy: the study of the typology, technology, and masters of the Croatian corpus). Posljednja autorica ističe koliko je međunarodna suradnja između restauratora, konzervatora i povjesničara umjetnosti bila važna da se prepoznaju novine koje su kipari iz obitelji Straub donijeli na hrvatski prostor, a koje su uočene kroz usporedbe zahvata i laboratorijske analize.

Nakon studija slijedi katalog u kojem su redosljedom starosti braće – a unutar svakoga od njih abecednim redosljedom lokaliteta na kojima se djela nalaze – prikazana sva poznata djela i to kroz kataloški opis, kraći osvrt na probleme narudžbe, atribucije i druge zanimljivosti te fotografiju (na mrežnoj stranici i više njih), uz prateću bibliografiju. Katalog hrvatskih djela pripremile su Martina Ožanić i Ksenija Škarić, osim kataloške jedinice glavnog oltara u Pakracu, koju su napisale Martina Wolff-Zubović i Ksenija Škarić. Sve tri spomenute autorice doktorirale su na temama vezanima za drvenu skulpturu i altaristiku, a imaju iskustvo konzervatorskog (Ožanić) i restauratorskog rada (Wolff-Zubović i Škarić) pa s takvim kapitalom stručnog i istraživačkog znanja ne začuđuje da je hrvatska dionica imala važnu ulogu ne samo u monografiji nego i u projektu, a Hrvatski restauratorski zavod bio u njemu organizacijski vodeća ustanova.

Na kraju izdanja popis je arhivskih izvora i onih dokumentacijskih, poput neobjavljenih konzervatorskih i restauratorskih elaborata i studija (»Addenda: Archival sources and

other documentation«), zajednički popis literature i pokrata («Literature, List of abbreviations»). Posebnu vrijednost monografije čini bogata oprema fotografijama, dobro izabranima, snimljenima i reproduciranim, što su ih snimila trideset i dva autora fotografija (dijelom ujedno i autori studija ili kataloških jedinica u monografiji).

Monografija *Tracing the Art of the Straub Family* [*Tragom umjetnosti obitelji Straub*] osim stručnih novina poučava kako je korisnije poznavati zajedničke uzlete u prošlosti nego upirati prstom u neuralgične zglobove sadašnjosti. Možda neki novi naraštaj, poučljiviji od našega, u tome nađe smisao i snagu da kulturno-povijesno zajedništvo promotri kao opću vrijednost. U spomenu teško poučljivih mislim u prvom redu na Petera Handkea, sada nobelovca, koji je prije mnogo godina srednju Europu proglasio pukim »meteorološkim pojmom«, no čini se da ta tvrdnja ni na nebu ni »na terenu« ne stoji. Podrijetlom iz Wiesensteiga (tada u Bavarskoj), Straubovi su altarističko-kiparskim rješenjima – a ona su samo jedna od tetiva srednjoeuropskoga vezivnog tkiva – prema riječima Danka Šoureka, jednog od recenzenata (drugi je Peter Steiner): »obogatili umjetničku panoramu prijestolnica i trgovišta, gradova i sela u širokom luku od obronaka južnonjemačkih Alpa do rubova Panonske nizine uz samu granicu s Osmanskim Carstvom«. U drugoj trećini 18. stoljeća, kada u Hrvatskoj djeluje Franz Anton Straub, mir na granici s Osmanlijama ohrabrio je unos raskošnijega liturgijskog namještaja s baroknim ornamentima, umnažanje oltara, inscenacije za orgulje na pjevalištima i propovjedaonice u lađama te druge novine u crkvenim prostorima iz *galantnoga stoljeća*, kako je još prije stotinu godina to razdoblje nazvao Josip Matasović.

Sanja Cvetnić

The Fourt Latheran Council. An Event that transformed Europe, Ivan MAJNARIĆ – Daniel PATAFTA – Marko JERKOVIĆ (ur.), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2019., 396 str.

Zbornik radova *The Fourth Lateran Council: an Event That Transformed Europe* donosi radove s istoimenog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu u studenome 2015. godine. Urednici zbornika su dr. sc. Ivan Majnarić, dr. sc. Daniel Patafta i dr. sc. Marko Jerković. Zbornik je izašao u izdanju Hrvatskoga katoličkog sveučilišta, Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatske franjevačke provincije svetih Ćirila i Metoda. Znanstvenim skupom i ovim zbornikom htio se dati doprinos obilježavanju 800. godišnjice održavanja Četvrtoga lateranskog koncila. Tema zbornika razmatrana je kroz interdisciplinarni diskurs. S obzirom na temeljit pristup zadanim temama zbornik je u cijelosti objavljen na engleskom jeziku.

U predgovoru urednici zbornika Ivan Majnarić, Daniel Patafta i Marko Jerković donose kratak uvod (7–8) u povijesni kontekst Četvrtoga lateranskog koncila. Među mnoštvom događaja i socijalnih procesa koji su definirali srednji vijek, Četvrti lateranski koncil pripada među događaje koji su dubinski utjecali na promjenu srednjovjekovnog društva. Sam Koncil kao odgovor na promjene koje su zadesile zapadno europsko kršćanstvo u vre-

menu 12. i 13. stoljeća te koncilski zaključci imali su presudan utjecaj na ekleziologiju zapadne Crkve, na poziciju papinstva unutar nje, zatim na duhovni i svakodnevni život vjernika te na ocrtavanje novih političkih i socioloških trendova unutar svjetovne sfere. Zbornik donosi pregled pojedinih izabranih slučajeva u kojima se otkriva na koji način su zaključci Četvrtoga lateranskog koncila utjecali na širi europski društveni kontekst, kao i na koji su se način ti zaključci reflektirali na hrvatskim povijesnim prostorima. U predgovoru urednici ističu kako temeljna ideja znanstvenog skupa i zbornika nije bila striktno ograničavanje na povijesno proučavanje samog fenomena Koncila, nego se htjelo tom fenomenu pristupiti i s različitih teoloških pogleda koji nadilaze striktno vremensko ograničenje na razdoblje srednjeg vijeka. Zbornik je podijeljen u četiri dijela u kojima se iz različitih vidova pristupa temi.

U prvome dijelu pod nazivom »Law« naglasak je stavljen na proučavanju doprinosa Koncila srednjovjekovnoj pravnoj kulturi. Drugi dio nosi naziv »Reforms« i sabire teme koje prikazuju na koji način su odluke Koncila zaživjele u Europi i hrvatskim zemljama tijekom 13. stoljeća. U trećem dijelu naslovljenom »Confessional practice« radovi su vezani uz utjecaj Koncila na vjersku praksu i moralnu teologiju. Posljednji četvrti dio pod nazivom »Theological Echoes« donosi radove o specifičnim teološkim pitanjima koja su ostala aktualna do današnjih dana, a usko su povezana s koncilskim zaključcima.

Prvi znanstveni članak u zborniku je onaj autora Ratka Radišića pod nazivom »The Fourth Lateran Council nad the Development of Canon Law« (11–33). Autor prikazuje razvoj kanonskog prava od prvih stoljeća Crkve te pokušava ocrtati značajan doprinos Četvrtoga lateranskog koncila na razvoj kanonskog prava unutar klasičnog razdoblja kanonskog prava od 12. do 16. stoljeća, kada kanonsko pravo postaje zaokruženi pravni sistem koji se izdvaja od same teologije i rimskoga prava. Radišić na kraju članka upozorava kako se u crkvenoj povijesti i povijesti kanonskog prava premalo pozornosti daje istraživanju utjecaja Četvrtoga lateranskog koncila na sam razvoj kanonskog prava unutar klasičnog razdoblja kanonskog prava, čiji je Koncil iznimno važan dio. »The Fourt Latheran Council and the Functioning of Court sin Thirteenth Century Estern Adriatic« (35–59) naziv je drugog članka prvog dijela zbornika autora Tomislava Popića. On progovara o dvama zaključcima Koncila koji imaju značajan utjecaj na srednjovjekovne crkvene i svjetovne sudove. Prva je konstitucija 8, koja propisuje temeljnu proceduru u inkvizitorskim procesima, a druga je konstitucija 38, koja donosi obvezu pisanja dosjea prilikom vođenja postupaka na svim crkvenim sudovima. Popić nadalje prati promjenu sudske prakse pod utjecajem tih odluka u gradovima na istočnoj obali Jadrana. Ivan Majnarić autor je rada naslovljenog »Papal Attitudes towards Eastern Adriatic Piracy and the fourt Latheran Council« (60–75), gdje na temelju retorike iščitane unutar nekoliko papinskih pisama i na relevantnim dekretima Trećega i Četvrtoga lateranskog koncila ocrtava osnove razvoja papinskih nastojanja oko problema piratstva na istočnoj jadranskoj obali, koja su blisko povezana s papinskim pozicijama prema bosanskim krstjanima i konceptu papinskog prava na svrgavanje svjetovnih vladara.

U drugom dijelu zbornika prvi je rad Slavka Kovačića i naslovljen je »Decisions of the Fourth Lateran Council on the Election of new Bishops and their Implementation on the Election of Split“s Archbishops during the first Half of the 13. Century« (79–105). Autor

na primjeru izbora splitskog biskupa, za što mu kronika Tome Arhiđakona i drugi izvori donose popriličan broj podataka, analizira promjene koje su nastale u samom procesu izbora biskupa nakon Četvrtoga lateranskog koncila, a za što su zaslužne četiri koncilске konstitucije koje su promijenile samu metodu kanonskog izbora novog biskupa. Prema tim konstitucijama dana je jača uloga članovima katedralnih kaptola. Kovačić ukazuje i na poteškoće koje su nastajale prilikom pritiska lokalnih velikaša i kraljeva na odluke kanonika o izboru biskupa. »Between the King and Church Reform: Secular Canons, Corporativism, and Monarchy in the Post – Lateran Age (the Hungarian – Slavonian Case)« (107–137) članak je Marka Jerkovića u kojem obrađuje problematiku suodnosa kraljevskih i crkvenih reformi u postkoncilskom vremenu na području Ugarske i Slavonije koja je dovela do novih društvenih odnosa unutar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Slijedi članak Tomislava Galovića naslovljen »Facing a Great Challenge: The Benedictine Abbey of Rogovo in the 13. Century« (139–154). Na primjeru benediktinske opatije Rogovo, Galović piše na koji način je zaživjela odluka koncila o reformi benediktinskog reda koju je trebala provesti jedna od benediktinskih grana, cisterciti. Igor Razum u radu pod naslovom »Via pateret discentibus and doctruianum: The Role of the Fourt Lateran Cuoncil in the Educationaland Pastoral Reformo of the Thirteenth Century« (155–175) propitkuje utjecaj Četvrtoga lateranskog koncila u školskom i pastoralnom razvoju koji je doveo do vidljivih promjena srednjovjekovnog društva u 13. stoljeću.

Treći dio zbornika započinje radom Daniela Patafte naslovljenim »Conclusions of the Fourth Lateran Cuoncil in the Writings of Saint Francis of Assisi« (177–232). Autor u članku ispituje utjecaj koncilskih zaključaka na duhovnu i teološku refleksiju sv. Franje Asiškog, koja je kasnije utjecala na razvitak franjevačkog reda i njegovu duhovnu, teološku i pastoralnu orijentaciju. Mislav Kovačić u svome članku naslovljenom »The Fourth Lateran Council about the Theologians: Canonum sacrosancti Concilii quarti Lateranensis lectio comparata« (233–257) kroz koncilске konstitucije analizira koliko su teolozi onog vremena imali utjecaja na same zaključke Koncila te uspoređuje koja od dvaju teoloških koncepata, monastički ili skolastički, prevladavaju kroz sam Koncil. »Handbooks of Moral Theology and the Fourth Lateran Council« (259–299) rad je Pavla Knezovića. U njemu autor naglašava kako je malo koncila kroz povijest imalo utjecaja na svakodnevni život vjernika, dok su zaključci Četvrtoga lateranskog koncila imali presudan utjecaj na oblikovanje moralnog života vjernika u sljedećim stoljećima. Knezović u članku analizira utjecaj koncilskih odluka na manuale moralne teologije koje su pisali Antun Kačić, Marko Dobretić i Mate Zoričić u 16. i 17. stoljeću.

Članak Željka Tanjića naslovljen »Extra Ecclesium nulla alus – The Questions of Salvation outside the Church at the Fourth Lateran Council« (304–315) prvi je u nizu radova četvrtog dijela zbornika. Autor donosi Origenov i Ciprijanov nauk »izvan Crkve nema spase-nja« i kontekstualizira samu odluku Koncila koja je potvrdila to učenje, koje je dominiralo zapadnom teološkom mišlju i praksom sve do Drugoga vatikanskog koncila. Ivica Raguž u svom radu naslovljenom »On the Sacrament of Confession: Michel Foucault and the Fort Lateran Council« (318–335) razmatra koncilске aktualnosti kroz prizmu sakramenta ispovijedi, a pritom se vodi mislima Michela Foucaulta o crkvenoj ispovjedničkoj praksi. U prvom dijelu članka govori o kršćanskom »režimu istine«, da bi u drugom dijelu pisao

o dvjema vrstama ispovjedne i pokorničke prakse koje su se javile unutar Crkve, a to su javna i osobna ispovijed. »Doctrine of Creation at the Fourth Lateran Council: Context, Interpretation, and Characteristics« (338–364) naslov je rada Nedjeljke s. Valerije Kovač. Autorica se u članku usredotočuje na ispovijest vjere na Četvrtome lateranskom koncilu u dekretu »Firmiter«. Posljednji članak u zborniku rad je Stjepana Kušara pod nazivom »Is God Similar? The Lateran Rule of Speaking about God« (365–390). Kušar govori o prihvaćenom teološkom pravilu da se o Bogu govori analogijom koja je formulirana upravo na tom koncilu, koje kaže kako: »Između Stvoritelja i stvorenja ne može se utvrditi tako velika sličnost da se između njih ne bi utvrdila još veća ne sličnost.« Na kraju zbornika nalaze se kratke bilješke u sudionicima simpozija čiji se radovi nalaze u zborniku.

Marijan Vidović

Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, Daniel PATAFTA – Nedjeljka s. Valerija KOVAČ, (ur.), Zagreb, Katolički bogoslovni fakultet – Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda – Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevac konventualaca 2019., 443 str.

Godine 2019. iz tiska je izašao zbornik radova pod naslovom »Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka«. Riječ je o zborniku radova s istoimenog skupa prvoga međunarodnog, a četvrtoga u nizu znanstvenih skupova Franjevački velikani, održanog u Šibeniku od 20. do 21. listopada 2017. godine. Skup je bio održan u organizaciji Katoličkoga bogoslovnog fakulteta sveučilišta u Zagrebu (Katedra crkvene povijesti i Katedra dogmatske teologije), Studium Biblicum Franciscanum – Custodia di Terra Santa, grada Šibenika, samostana sv. Franje u Šibeniku, Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca te Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda.

Na početku zbornika stoji uvodna riječ šibenskog biskupa mons. Tomislava Rogića (13–149) nakon kojeg svoj uvodni osvrt (14–16) daje fra Ivan Bradarić, rektor Hrvatskoga nacionalnog svetišta sv. Nikole Tavelića u Šibeniku pod nazivom »Sv. Nikola Tavelić i njegova braća franjevci koji su ljubili sve do mučeništva«. Slijedi predgovor urednika zbornika doc. dr. sc. Daniela Patafte i doc. Dr. sc. Nedjeljke s. Valerije Kovač na hrvatskom i engleskom jeziku (17–26). Zbornik je podijeljen u tri dijela. Prvi dio nosi naziv »Prostor i vrijeme života i djelovanja Nikole Tavelića«, zatim drugi »Mučeništvo – teološka i franjevačka perspektiva«, a naslov trećeg djela je »Od beatifikacije do kanonizacije Nikole Tavelića«.

»Franjevački red u doba Nikole Tavelića« (27–45) autora Daniela Patafte prvi je znanstveni rad u zborniku u kojem autor donosi prikaz o razvoju franjevačkog reda i situaciji unutar samog reda u vremenu Nikole Tavelića. Vrijeme je to obilježeno velikim promjenama unutar samoga reda i rađanjem opservantskog pokreta, koji će postati obnovna snaga Crkve nakon Avinjonskog sužanjsstva i zapadnog raskola. Autori Tomislav Galović i Ivan Majnarić u svojem radu naslovljenom »Hrvatska i Šibenik u Tavelićevo doba. Presjek kroz povijest kraljevine i grada u 14. stoljeću« (47–65) na temelju dostupnih izvora, prije

svega šibenskog diplomatarija i šibenskog statuta te najstarijih šibenskih notarskih spisa, u osnovnim crtama prikazuju društvene, kulturne i crkvene okolnosti unutar grada Šibenika i Kraljevine Hrvatske i Dalmacije. Treći rad u nizu u prvom dijelu zbornika nosi naziv »Djelatnost franjevaca u Šibeniku od kraja 13. do početka 15. stoljeća: Velika pobožnost i aktivnost u malom samostanu« (67–80), u kojem autorica Sanja Miljan na temelju povijesnih izvora donosi prikaz života i rada šibenskih franjevaca u tome vremenu te obrađuje i kulturnu baštinu koja se nalazi u samostanu sv. Franje u Šibeniku. »La Custodia di Terra Santa alla fine del XIV. ed all inizio del XV Secolo« (81–104) naslov je rada Narcyza Stanislaw Klimes u kojem autor prikazuje okolnosti u kustodiji Svete Zemlje pod kraj 14. i početkom 15. stoljeća. U prvom dijelu rada govori o vremenu organiziranja kustodije Svete Zemlje od 1342. do 1517. godine, dok u drugom dijelu rada istražuje pravno uređenje između te kustodije i islamskih vlasti osobito u pogledu praktičnog života i vlasništva, čiji su nosioci bili kršćani.

Drugi dio zbornika započinje radom Darka Teperta pod nazivom »Mučeništvo u svjetlu svetopisamskih žrtava« (109–129). Tepert u radu analizira biblijsko promišljanje o žrtvi i ideji mučeništva te koje naglaske tog promišljanja usvaja franjevačka tradicija. »Mučeništvo kao zahtjev Kristom preobražene egzistencije« (131–153), članak je Nedjeljke s. Valerije Kovač u kojem ona produbljuje kristološku perspektivu mučeništva kroz nekoliko koraka, započinjući s polazištem da mučeništvo u kršćanskom smislu svoje osnovne motive i smisao vuče iz smisla Isusove smrti i uskrsnuća te vjernikova sakramentalnog suobličenja s Kristom. »Mučeništvo – svjedočanstvo za istinu evanđelja, teološko-moralne implikacije mučeništva u svijetu kristocentričnog ustrojstva kršćanske vjere« (155–169) rad je Tomislava Smiljanica, podijeljen u tri dijela. U prvom dijelu autor se osvrće na svjedočanstva Svetog pisma Starog i Novog zavjeta o kategoriji mučeništva. Zatim u drugom dijelu razmatra posljedice teologije mučeništva za istinski kršćanski život, a u trećem prikazuje odnos savjesti prema načinu svjedočanstva za vjeru i istinu evanđelja. »Anđelo Klarenski (Angelo Clareno) između kršćanskog Istoka i Zapada« (171–184) članak je Marinka Pejića. U njemu Pejić pokušava dati odgovor na pitanje: Je li Anđelo Klarenski u svojim djelima napravio određenu sintezu između franjevačke i istočno-kršćanske duhovnosti? Slijedi rad Marka Jerkovića nazvan »Vita activa franjevaca: idejna i normativna pozadina djelovanja među Saracenima četvorice jeruzalemskih mučenika (185–208). Autor prvo progovara o idejnoj i normativnoj pozadini franjevačkog shvaćanja misijskog djelovanja i doživljaja vanjskoga svijeta. Nakon toga razjašnjava šira utemeljenja misijske djelatnosti Nikole Tavelića i ostalih franjevačkih mučenika.

Treći dio Zbornika započinje radom autora Ljudevita Antona Maračića pod nazivom »Izvješća o mučeništvu sv. Nikole, a posebno ona iz šibenskog samostana svetoga Frane« (213–225). Maračić donosi neka pisana svjedočanstva o mučeništvu Nikole Tavelića s posebnim naglaskom na ona koja se nalazi u šibenskom samostanu sv. Frane, gdje je u brevijaru iz 1411. godine na pune dvije stranice ispisan cjelovit opis mučeništva. Augustin Kordić u svome članku pod naslovom »Štovanje bl. Nikole Tavelića između Prvog i Drugog svjetskog rata (1918. – 1941.)« (245–371) opširno piše o štovanju Nikole Tavelića između dvaju svjetskih ratova kada dolazi do sve većeg štovanja zahvaljujući zalaganju dr. Jeronima Milete, biskupa šibenskog, Josipa Andrića, hrvatskog književnika i osobito

Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkoga. »Teološka analiza govora Pavla VI. u prigodi proglašenja svetim Nikole Tavelića i drugova« (373–390) rad je dvojice autora Ivana Karlića i Milana Gele u kojem autori analiziraju sadržaj govora pape Pavla VI. u prigodi kanonizacije prvoga hrvatskog svetca. Glavni naglasak rada je na važnosti svojevolsnosti pojedinca za mučeništvo. Posljednji rad u zborniku je rad Suzane Vrhovski Peran pod nazivom »Medijski odjek kanonizacije sv. Nikole Tavelića« (391–413) i osvrt je na odjek koji je kanonizacija Nikole Tavelića imala u katoličkim i svjetovnim medijima.

Na kraju Zbornika nalaze se četiri priloga. Prvi od njih pod naslovom »Prijevod tekstova o mučeništvu sv. Nikole Tavelića i drugova« priredio je i bilješkama popratio Augustin Kordić. Zatim slijede prilozii: »Govor pape Pavla VI. u Rimu na Angelesu 21. lipnja 1970. o proglašenju svetim bl. Nikole Tavelića i drugova«, »Latinski izvornik bule proglašenja svetim bl. Nikole Tavelića i drugova *Divini Magistri*« i hrvatski prijevod bule proglašenja svetim bl. Nikole Tavelića i drugova mučenika.

Marijan Vidović

Uzvjerovah, zato besjedim (2 Kor 4,13). Zbornik u čast prof. dr. sc. Josipa Balobana povodom 70. godine života, Silvija MIGLES – Josip ŠIMUNOVIĆ (ur.), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2019., 754 str.

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu u suradnji s Kršćanskom sadašnjosti objavio je treći zbornik radova tijekom 2019. godine. Povod izdavanja tog zbornika je sedamdeseti rođendan prof. dr. sc. Josipa Balobana – dugogodišnjeg predavača i predstojnika Katedre pastoralne teologije na spomenutom Fakultetu. Sadržajno je *Zbornik* podijeljen u nekoliko cjelina: *Pastoralni razgovori* (21–238), *Biblijsko-dogmatska riječ* (241–376), *Crkva i društvo u dijalogu* (379–569), *Katehetsko-vjeronaučni navještaj* (573–708) te *Životopis i bibliografija* (711–749). Prvoj cjelini prethodi dio *I mi vjerujemo pa zato i besjedimo (2 Kor 4,13)* i *Uvodna misao uz znanstvene radove*, koju potpisuje urednički duo: Silvija Migles i Josip Šimunović.

Prvu cjelinu, *Pastoralni razgovori*, čini deset radova (pet izvornih znanstvenih i pet preglednih radova), a otvara ju rad Pere Aračića naslovljen »Osnaživanje očinstva i majčinstva u pastoralnoj praksi« (21–46) u kojemu autor započinje pozicioniranjem roditeljstva i specifičnosti sakramenta ženidbe u životu Crkve da bi kasnije istaknuo čak dvanaest mogućih »dimenzija kojima bračni parovi kao supruzi i kao obitelj obogaćuju zajednicu vlastitom karizmom ukoliko su sakramentalno u Crkvi«. Autor razmatra i smanjen broj djece u obiteljima, tj. višedesetljetno demografsko izumiranje te se u zaključku pita o mogućem »umoru europske civilizacije«.

Alojzije Čondić u radu naslovljenom »Župna zajednica – od pastoralnog središta do pastoralne periferije« (47–66) promišlja odgovor župne zajednice na suvremene izazove, napose u vidu njezina pastoralnog djelovanja. Spomenuto promišlja pomoću evanđeoske

prosudbe i pastoralnih odrednica rimskog prvosvećenika, naglašavajući važnost misionarskog iskoraka svake pojedine župne zajednice.

»Prema evangelizaciji 'kršćana praga' i 'predvorja naroda'. Nemoguća misija?« (67–91) naslov je rada Milana Šimunovića, koji započinje rad refleksijom nad mišlju sociologa religije F. X. Kaufmanna te iz spomenute refleksije razvija svoju misao o evangelizacijskom poslanju Crkve. Imperativ djelovanju Crkve postaje izlazak »iz ustaljenih okvira te susretati današnjeg čovjeka«.

Paul Michael Zulehner u svojem radu pod naslovom »Brücken bauen« (93–111) donosi povijesnu crticu o usmjerenju što ga je njegovoj pastoralnoj teologiji dao kardinal Franz König (1905. – 2004.) kad je 1984. došao u Beč, da bi kroz tri dijela opisao: početno usmjerenje prema Istočnoj (Srednjoj) Europi, međunarodni istraživački projekt »Aufbruch« te djelovanje Josipa Balobana i ostalih pastoralnih teologa hrvatskoga govornog područja u okviru Pastoralnog foruma.

»Per una nuova ripresa del dialogo tra il paradigma di evoluzione e di creazione. Rilievi teologico-pastorali« (113–128) naslov je rada što ga je autor Nikola Vranješ priložio Zborniku. Početno određujući *status quaestionis*, autor ocrtava odnos dviju paradigmi: evolucije i stvaranja. Prvi dio rada ističe važnost dijaloga u kontekstu pastoralne teologije, drugi dio promišlja stvarno i cjelovito razumijevanje i poštovanje ljudske osobe, a treći dio donosi autorov stav o obogaćenju teološke misli i pastorala, gdje je osobit naglasak stavljen na teološki *novum* Drugoga vatikanskog sabora. Posljednji, četvrti dio rada sadrži konkretne posljedice za život Crkve koje se nalaze u poticajima i smjernicama enciklike pape Franje *Laudato si*, a koje autor vidi kao »doprinos skrbi o stvorenom svijetu«.

Ivo Džinić i Vikica Vujica potpisuju rad naslovljen »Pokušaji nove evangelizacije u Crkvi i danas« (129–146). Rad u dvama dijelovima podastire čitateljima »pojmovna pojašnjenja« triju pojmova i »bitne oznake nove evangelizacije«, njih ukupno tri. Zaključuju da je osnovna pretpostavka evangelizacijskog djelovanja u prvom redu »autoevangelizacija«.

»Pastoralno-teološka problematika inkulturacije u dokumentima pape Franje« (147–166) rad je Stanislava Šote, koji polazi od uvodno nijansirane eksplikacije pojma kultura i njezina slojevitog razumijevanja u današnjem diskursu da bi kasnije istaknuo sastavnice krize »tradicionalnih kršćanskih kultura«. Naredni dio rada autor je posvetio tumačenju shvaćanja inkulturacije u dokumentima koje potpisuje papa Franjo. Ističe da prema papi Franji inkulturacija »po svojoj naravi sadrži i podrazumijeva decentralizaciju Crkve različitim dimenzijama kulture i kultura«. Evangelizacija u tom smislu jest »jasno, sustavno i kvalitetno nastojanje evangeliziranja kulture«. Autor zaključuje da se pojedine kulture nipošto ne smiju sakralizirati.

Danijel Crnić donosi prikaz teologije prezbiterata u radu naslovljenom »*Presbyterorum ordinis* kao nacrt koncilске teologije prezbiterata te *Optatam totius* kao njezino obogaćenje« (167–191). Rad je podijeljen u dva dijela: »Dekret o službi i životu svećenika *Presbyterorum ordinis* kao nacrt koncilске teologije prezbiterata« i »Dekret o odgoju i izobrazbi svećenika *Optatam totius* kao obogaćenje koncilске teologije prezbiterata«. Autor zaključuje da je Koncil upravo svojim biblijskim, liturgijskim i eklezijalnim uporištem uspio istaknuti kristocentričnost prezbiterata i »postaviti reformu u kontinuitetu« kad je posrijedi odgoj katoličkih svećenika.

Specifičan oblik pastoralnog djelovanja Crkve – pastoral duhovnih zvanja – opisuje Martina s. Ana Begić u radu naslovljenom »Pastoral duhovnih zvanja – prošlost, sadašnjost i budućnost« (193–213). Otegotne okolnosti pastora duhovnih zvanja danas autorica vidi u »kulturama hedonizma i liberalizma«, što traži sebi vlastit napor prilikom izgradnje »kulture zvanja« među mlađom populacijom. Naglasak je u radu stavljen na vrednote redovništva, aktualne crkvene dokumente i »svjedočenje hrvatskih biskupa i nadbiskupa o duhovnom pozivu«.

»Poruke pape Benedikta XVI. za Svjetski dan molitve za zvanja. Poticaji za pastoral duhovnih zvanja« (215–238) posljednji je rad prvog dijela Zbornika, a potpisuju ga Josip Šimunović i Filip Marić. Rad u dva opsežna dijela prikazuje sedam poruka što ih je Benedikt XVI. uputio u povodu Svjetskog dana mladih i izvodi četiri poticaja za pastoral zvanja.

Drugi dio Zbornika nosi naslov *Biblijsko-dogmatska riječ* i sadrži ukupno šest radova: tri izvorna znanstvena rada i tri pregledna rada. Prvi u nizu je rad Bože Lujica »Biblijsko-pastoralni vidovi glavne Isusove zapovijedi« (241–258). Autor je sadržaj podijelio u četiri dijela i konkretnim pastoralnim smjernicama dao poticaj za življenje Isusove zapovijedi u crkvenoj svakodnevnici.

Ivan Karlić u radu pod naslovom »Isus Krist i suvremeni čovjek: evanđeoska načela i aktualizacija« (259–277) nastoji, vođen slikom »Pavla«, ponuditi kršćanima poticaj da svjedoče, odnosno da svoj susret s Gospodinom pretoče »u navještaj Isusa Krista«. Rad temelji na ulomcima iz Evanđelja po Marku i Evanđelja po Mateju, a na završetku pred čitatelje stavlja pet putova »prema novom humanizmu u Isusu Kristu (prema papi Franji)«.

»Krenu Isus sa svom odlučnošću prema Jeruzalemu Lk 9,51 – egzegetski komentar« (279–298) naslov je rada čiji su potpisnici Mario Cifrak i Monika Prša. Pet dijelova rada bave se: problematikom perikope u Lk 9,51–56, delimitacijom teksta, tekstualnom kritikom, odsječkom naracije Isusova puta i egzegezom spomenutog retka. Zaključak je da je odsječak naracije puta »Lukina literarna, a ne povijesna konstrukcija Isusova posljednjeg puta prema Jeruzalemu«.

Marija Pehar i Karlo Kevo Zborniku su pridonijeli radom naslovljenim »Isus Krist – most između Boga i čovjeka u djelu *Dijalog Božanske providnosti* svete Katarine Sijenske« (299–323). Pozabavili su se prikazom povijesnih okolnosti života sv. Katarine te kompleksne suodnosnosti teologije i kršćanske egzistencije, koja je osobito vidljiva u životu i pisanom opusu sv. Katarine, velike mističarke i crkvene naučiteljice. Križ je istaknut kao »ključ razumijevanja božanske ljubavi prema čovjeku«, što omogućuje »produhovljen kršćanski pogled na Crkvu«.

»Bog vjere i Bog filozofa u teologiji Josepha Ratzingera/Benedikta XVI.« (325–345) rad je autorā Nedjeljke s. Valerije Kovač i Milana Gele. Uvodno je rad opisan kao »studija« te donosi pregled pojma *logos i mythos* (u radu napisan kao »mitos«), kao i preobrazbu »Boga filozofa« u »Boga vjere« da bi završno studija prikazala »Boga vjere« u teološkoj misli J. Ratzingera.

Ivan Bodrožić i Ivica Šimunović svojim radom naslovljenim »Poniznost Blažene Djevice Marije u spisima sv. Bernarda iz Clairvauxa« (347–375) okončavaju drugi dio Zbornika.

Rad ponajprije smješta poniznost u širi govor o krepostima da bi se kasnije usmjerio na iščitavanje tekstova sv. Bernarda. Autori zaključuju da je prema sv. Bernardu upravo krepost ona poniznosti po kojoj je Marija »bila Bogu privlačna«.

Treći dio Zbornika naslovljen *Crkva i društvo u dijalogu* sadrži sedam izvornih znanstvenih radova i dva pregledna rada. Spomenuti dio Zbornika otvara Juraj Batelja svojim radom »Nadbiskup Alojzije Stepinac i Katolička akcija. Pokušaj uređenja organiziranog katoličkog djelovanja u Hrvatskoj« (379–407) u kojemu prikazuje djelovanje mladog nadbiskupa koadjutora Alojzija Stepinca oko usklađivanja djelovanja Katoličke akcije prema načelima enciklike *Ubi arcano Dei*.

Stjepan Baloban i Silvija Migles u radu pod naslovom »Socijalni nauk Crkve: crkveno učiteljstvo i teologija« (409–429) pred čitatelje stavljaju dosad objavljene crkvene dokumente (čiji su potpisnici »pape ili važni rimski dikasteriji«) koji tematiziraju socijalni nauk Crkve, kao i činjenicu da »crkveno učiteljstvo socijalnom nauku Crkve daje identitet i temeljno određenje«. Treći dio rada usmjeren je na hrvatski kontekst od godine 1990. i ulogu koju u ovdašnjem teološkom diskursu ima Josip Baloban kao svojevrсни promotor sintagme »socijalni pastoral«.

Rad »Etno-religioznost: Religioznost, nacionalni identitet i političke orijentacije u hrvatskom društvu« (431–449) autorā Krunoslava Nikodema i Siniše Zrinščaka pozicionira religiju »u hrvatskom društvu« na temelju triju valova istraživanja *European Values Study* te interpretira suodnos »religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u hrvatskom društvu«.

Tonči Matulić svojim radom naslovljenim »Neka vrijednosna pitanja razvoja, istraživanja i znanosti« (451–466) promišlja o stvarnostima koje je naveo u naslovu rada na temelju nauka Drugoga vatikanskog koncila izraženog u konstituciji *Gaudium et spes* i »novijeg socijalnog nauka Crkve«, osvrćući se osobito na neujednačenost tehničkog i duhovnog napretka. Treći i četvrti dio rada posvećeni su promišljanju vrijednosne kvalitete istraživanja i znanosti. Autor apostrofira kao neprihvatljivu tezu o »vrijednosnoj neutralnosti znanosti«.

»Spoznajni altruizam i Božje milosrđe u konfliktnom društvu« (467–484) rad je Ivana Šarčevića u kojemu autor istražuje problematiku tolerancije (čiju manjkavost ubrzo konstatira) i potrebu povratka »temeljnim načelima humanosti«. Božje milosrđe stavljeno je kao posvemašnji temelj promišljanja društvene problematike zbog svojeg nadmašivanja projekata tolerancije i altruizma racionalističke provenijencije.

Tomislav Markić donosi svoj prilog Zborniku pod naslovom »Papa Franjo i fenomen migracija. Poruke za svjetski dan selilaca i izbjeglica« (485–504) u kojemu analizira pet poruka pape Franje povodom Svjetskog dana selilaca i izbjeglica (2014. – 2018.). Počinje fenomenološkim određenjem migracija u papinim porukama te preko biblijskih slika koje se u njima koriste dolazi do referenci na svoje prethodnike što ih Papa stavlja u poruke, a završava poticajima koje je iz poruka moguće vrlo lako nazrijeti.

»Krepost umjerenosti u ekonomsko-finančijskom poslovanju prema dokumentu *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones*« (505–533) naslov je rada Mislava Kutleše u kojem nudi teološku refleksiju na poteškoće vezane i proistekle iz globalne ekonomske krize iz

2008. godine, kao i na moralno-etičke odrednice koje su je omogućile, počevši od kraja Drugoga svjetskog rata. Orijentir u promišljanjima autoru je dokument Kongregacije za nauk vjere *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones*, izdan početkom 2018. godine.

Daniel Patafta svojim radom »Bratovština pojasa sv. Franje u samostanima kontinentalne Hrvatske« (535–552) prikazuje razvoj i djelovanje franjevačkih bratovština od 16. do 18. stoljeća. Navedeni su samostani kontinentalne Hrvatske u kojima su djelovale spomenute bratovštine te su doneseni osnovni podatci o njihovom osnutku i djelovanju.

»Sport između afirmacije i dehumanizacije čovjeka. Pogled iz kršćansko-pedagoške i etičke perspektive« (553–569) autorā Ane s. Thee Filipović i Ivana Lukača posljednji je u drugom dijelu Zbornika. Donosi zanimljive uvide u stvarnost sporta, koju postavlja u središte svojega promišljanja, napose u vidu antropoloških i moralnih vrednota koje su mu inherentne, ali koje je moguće i zlorabiti. Zaključak rada donosi konture kršćanskog shvaćanja sporta u kontekstu evangelizacijskog poslanja Crkve i pastoralna sportaša.

Posljednji dio Zbornika sadrži autorska djela, a naslovljen je *Katehetsko-vjeronaučni navještaj* te se sastoji od ukupno šest radova: četiri izvorna znanstvena rada i dva pregledna rada. Ante Pavlović prvi je autor tog dijela Zbornika, a njegov rad naslovljen »Katolički vjeronauk u školi: razvoj novoga Kurikula s trajnim vrijednostima« (573–613) u tri dijela problematizira naslovni dokument. Dokazan je njegov kontinuitet s obzirom na »dosadašnje programe«. Detaljnija analiza istaknula je pozitivne strane »otvorenoga kurikula«, ali je uočila i postojeće manjkavosti kojima nudi lijek.

Kata s. Amabilis Jurić u radu naslovljenim »Vjeroučitelji i prosvjetni djelatnici promicatelji vrednota u hrvatskom školskom odgojno-obrazovnom sustavu« (615–637) donosi promišljanje o temi odgoja u okviru odgojno-obrazovnog sustava. Početnim pojmovnim određenjem dani su temelji ostatku rada koji ističe važnost cjelovitog odgoja za vrednote, a ne samo za one »koje osiguravaju materijalni vid ljudske egzistencije«. Spomenuti uvidi potkrepljuju se empirijskim podatcima, tj. njihovom analizom i interpretacijom.

Profil mladih u dokumentu *Instrumentum laboris. Mladi, vjera i razlučivanje zvanja*« (639–657) rad je Blaženke s. Valentine Mandarić u kojemu analizira sliku mladih koja je ocrтана u Radnom dokumentu za Biskupsku sinodu o mladima (3. – 28. listopada 2018.). Poseban naglasak autorica je stavila na »kulturološki kontekst u kojemu mladi odrastaju«. Ružica Razum priložila je Zborniku svoj rad pod naslovom »Križa odraslih. Posljedice za odgoj« (659–675) u kojem u tri dijela promišlja o značenju »biti odrasla osoba danas«, potom o sindromu Petra Pana i o »ulozu odraslih u odnosu na nove naraštaje«. Autorica zaključuje da »odraslost uključuje prihvaćanje žrtve« te da je »samo odrasla i zrela osoba« jamac dobro odgojenih mladih generacija.

»Slovenski katehetski plan – temelj evangelizacije danas i sutra« (677–691) naslov je rada Andreja Šegule u kojemu autor predstavlja povijesni razvoj oblikovanja dokumenta navedenog u naslovu rada. Promjene koje SKN donosi opisane su kao avangardne, usmjerene budućnosti. Obitelj je određena kao »nositeljica kateheze«, ali je ujedno otvoren prostor nastanku priručnika za katehezu određenih katehetskih skupina.

Denis Barić svojim radom pod naslovom »Pastoralno-katehetsko djelovanje dr. Ivana Škreblina« (693–708) pred čitatelja stavlja prikaz bogatog životnog puta i zauzetog djelo-

vanja dr. Ivana Škrebline (1910. – 1979.) donoseći njegovu biografiju, opis znanstvenog i nastavnog djelovanja te analizu »pastoralno-katehetske misli u djelima« spomenutog dr. I. Škrebline, gdje je posebno mjesto dano utjecaju Drugoga vatikanskog koncila na njegovu misao jer je, ističe autor, Škreblin dao svoj »doprinos recepciji Koncila u katehetskom djelovanju u Hrvatskoj«. Tim radom okončan je dio Zbornika koji donosi autorske radove. Završni dio Zbornika naslovljen je *Životopis i bibliografija*, a sadrži dva poddjela. Prvi je »Životopis Josipa Balobana. Na relaciji vjernosti Božjoj riječi i konkretnom povijesnom čovjeku« (711–728) u kojemu je opisan život Josipa Balobana od odrastanja u obiteljskom domu do priznanja, što mu ga je 2017. godine uručio Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu »za izvrsnost u znanstvenoistraživačkom radu«. »Životopis slijedi prva cjelovita bibliografija prof. dr. sc. Josipa Balobana« (729–749), koju su priredili urednici Silvija Migles i Josip Šimunović, a sadrži ukupno 240 bibliografskih jedinica.

Vatroslav Siketić

Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, sv. 61, Zagreb – Zadar, 2019., 547 str.

Najnoviji broj znanstvenog časopisa *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* sadrži ukupno 15 radova, od čega 12 izvornih znanstvenih radova, dva pregledna rada i jedno prethodno priopćenje. Kronološkim slijedom, počevši od antike pa sve do 20. stoljeća, u radovima su predstavljeni rezultati povijesnih i arheoloških istraživanja koji nadopunjuju praznine zadarske, dalmatinske i hrvatske prošlosti, a pritom su mnogi od tih radova obogaćeni slikovnim i drugim prilozima. Osim članaka, na početku ovoga časopisa nalazi se rubrika »In memoriam« (1–4) u kojoj je prikazan životni put istaknutog povjesničara, akademika i svećenika dominikanca Franje Šanjeka (1939. – 2019.). Na kraju časopisa u rubrici »Osvrti i prikazi« (517–539) nalazi se pet novih literarnih izdanja vezanih uz arheologiju, povijest i kroatistiku.

Prvi članak u časopisu naslovljen je »Monumentalna nadgrobna arhitektura i reljefna skulptura rimske Enone (*Aenona*)« (5–46). Na temelju analize muzejske građe i dokumentacije pohranjene u Arheološkom muzeju u Zadru i Muzeju ninskih starina u Ninu, zatim arhivske građe pohranjene u Arheološkom muzeju u Splitu, kao i arheološkim terenskim pregledom, Martina Dubolnić Glavan i Dražen Maršić predstavljaju nove spoznaje o monumentalnim grobnim zdanjima na području nekadašnjeg rimskog municipija Aenone, odnosno današnjeg Nina. Posebna pažnja posvećena je tzv. ugradbenim reljefima, odnosno reljefima s portretima pokojnika nekoć uzidanih u pročelja grobnih zdanja koji otkrivaju važne elemente kulture pripadnika onovremene društvene elite.

Slijedi rad Ivana Matijevića naslovljen »Pripadnici rimskih carskih ratnih mornarica u Saloni« (47–68) u kojem autor obrađuje deset natpisa iz Salone, koji su pripadali aktivnim i isluženim vojnicima rimske carske ratne mornarice. Natpisi potječu iz razdoblja rimskog principata kada su glavna sjedišta spomenute mornarice bila u Raveni i Mizenu. Osim

informacija o rimskoj ratnoj mornarici, njezinim aktivnim pripadnicima i veteranima, taj rad otkriva i važnost Salone kao ratne luke u vrijeme kasnog principata.

Jure Šučur i Mate Mustać autori su članka pod naslovom »Istraživanja na rtu Soline u Privlaci kod Zadra« (69–111). U radu su predstavljeni rezultati arheoloških istraživanja koje je proveo 2016. godine Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru na rtu Soline smještenom na krajnjem sjeverozapadu općine Privlake nedaleko Zadra. Istraživanjima je utvrđeno kako objekt na rtu Soline ne predstavlja crkvu sv. Kristofora, kako se dosada navodilo u literaturi, već je riječ o skladištu srednjovjekovne solane, čiji se ostatci nalaze pod morem uz obale rta.

U prilogu pod naslovom »O matroneju katedrale u Zadru« (113–133) Ana Mišković analizira i problematizira vrijeme nastanka galerija katedrale Zadru te utjecaje koji su mogli biti presudni za njihovu izgradnju. Citatima bizantskih povijesnih vrela i tumačenjima dijelova obreda s tog područja podupire se u literaturi prethodno postavljena teza o kasnoantičkoj dataciji matroneja zadarske stolne crkve.

Još jedan rad koji se odnosi na Zadar u razdoblju srednjeg vijeka djelo je Anite Bartulović pod naslovom »Integracija došljaka s Apeninskog poluotoka u zadarskoj komuni (1356. – 1374.)« (135–177). Autorica se usredotočuje na proučavanje interakcije došljaka s pripadnicima hrvatskog podrijetla iz nižih društvenih slojeva te na rasvjetljavanje problema na koji su način prevladavali jezični jaz u sredini u kojoj sve više dominira hrvatski etnički element. Pritom se koristila neobjavljenim izvorima, točnije bilježničkim registrom bilježnika Petra zvanog Perencan iz Padove i sudskim spisima.

»Ulcinjani u kreditnoj trgovini Dubrovnika u drugoj polovici XIV. stoljeća« (179–224) naslov je sljedećeg rada u časopisu. Koristeći se izvornom građom iz Državnog arhiva u Dubrovniku i relevantnom literaturom, Marijan Premović u tom prilogu ukazuje na važan aspekt gospodarske povijesti Ulcinja i Dubrovnika u srednjem vijeku. U prvom dijelu rada ukazuje se na utjecaj političkih, ali i zdravstvenih prilika na razvoj opsega kreditne trgovine između dvaju navedenih istočnojadranskih gradova, potom se u drugom dijelu obrađuju razni aspekti samog kreditnog poslovanja, poput faktora koji su pridonosili porastu ili smanjenju te aktivnosti, kao i načini na koji je ostvarivano međusobno povezivanje između trgovaca.

Krešimir Kužić u radu naslovljenom »Židovski hodočasnici na hrvatskoj obali Jadrana (15. – 16. st.)« (225–257) analizira tekstove židovskih hodočasnika koji su u razdoblju od prve polovice 15. do druge polovice 16. stoljeća prošli hrvatskom obalom Jadrana na putu u *Erec Izrael*, odnosno Zemlju Izrael. Analiziraju se motivi putovanja, imovinsko stanje i zanimanje te odnos sredine u kojoj su boravili kao pripadnici talijanske zajednice aškenaza. Sadržajni elementi tih tekstova uspoređuju se s putopisima kršćanskih hodočasnika.

Doprinos spoznaji o kretanju stanovništva na zadarskom području početkom 17. stoljeća donosi Zdenko Dundović u radu pod naslovom »Popis stanovništva kopnenog dijela zadarskog okružja iz 1610. godine« (259–305). Autor uspoređuje popis stanovništva zadarskog područja iz 1608. godine koji je objavio Roman Jelić s popisom iz 1610. godine pohranjenim u knjižnici Biblioteca del Museo Correr u Veneciji. Uspoređivanjem tih dvaju

popisa ukazuje se na neke pogreške u Jelićevoj transkripciji pojedinih prezimena. Na kraju rada priložen je prijepis spomenutog zadarskog okružja iz 1610. godine.

Sljedeći članak u časopisu djelo je Šime Vrkića pod naslovom »Ubikacija utvrde Ribnica iz *Putopisa* Evlije Čelebija« (307–326). Autor iznosi prijedlog ubikacije utvrde Ribnica, čije je osvajanje od strane Osmanlija detaljno opisao osmanski putopisac Evlija Čelebi (1611. – 1682.). Ribnica se identificira s poznatom utverdnom Kaštel Andreis, čiji se ostatci nalaze u naselju Jadrtovac kod Šibenika. Njezinom se identifikacijom omogućava detaljnija rekonstrukcija osmanskog napada na područje Morinjskog zaljeva u ljeto 1660. godine, koji je dosad bio poznat samo po kratkim zabilješkama suvremenih povjesničara. Tijekom povijesti mjesto Vlašići, smješteno na južnom dijelu otoka Paga, imalo je najmanje četiri bratovštine, a poznato je da su se krajem 17. stoljeća bratovštine Vele skule sv. Jerolima i sv. Sakramenta (Božjeg Tila) spojile u jednu bratovštinu. U prilogu »Svakodnevnici život Vlašića na otoku Pagu na osnovi zapisa iz glagoljskog kvaterana Bratovštine sv. Jerolima / sv. Sakramenta i ostalih glagoljskih rukopisa« (327–360) Grozdana Franov-Živković i Ivica Vigato proučavaju zapise iz glagoljskog kvaterana, odnosno knjiga računa spomenutih sjedinjenih bratovština koji datiraju između 1698. i 1782. godine. Kvateran obiluje raznim podacima o radu bratovštine, poput procesa izbora sudaca, popisa braće, popisa dužnika te prihoda i rashoda bratovštine. Osim toga, u tim se zapisima nalaze i informacije o raznim poslovnim aktivnostima članova tih bratovština, što predstavlja značajan izvor za rekonstrukciju svakodnevnice toga pašskog mjesta u 18. stoljeću.

Rekonstrukcijom vojne karijere trojice članova trogirske plemićke obitelji Michieli Vitturi, koji su služili kao časnici mletačkih profesionalnih prekomorskih pješćakih postrojbi *Oltramarina*, bave se Lovorka Čoralčić i Nikola Markulin u radu naslovljenom »Trogirski plemići Michieli Vitturi – visoki časnici mletačkih prekomorskih kopnenih postrojbi u drugoj polovici 18. stoljeća« (361–405). U prvom dijelu rada autori ukazuju na neke promjene u organizacijskoj strukturi mletačke vojske u posljednjim desetljećima postojanja Mletačke Republike. U drugom dijelu rada obrađuje se struktura pukovnija, odnosno satnija kojima su spomenuti časnici zapovijedali, pri čemu je naglasak stavljen na zavičajno podrijetlo časnika, dočasnika i običnih vojnika. Na kraju rada priloženo je nekoliko popisa vojnog ljudstva satnija navedene trojice mletačkih časnika.

Zdenko Dundović autor je još jednog članka u ovom časopisu koji je naslovljen »Ekonomska stanja zadarskog kaptola uoči preustroja dalmatinskih biskupija početkom 19. st.« (407–436). U središtu autorova istraživanja su izvješća o stanju Zadarske nadbiskupije pohranjenih u Državnom arhivu u Zadru i Arhivu Zadarske nadbiskupije, konkretno zadarskog kapitularnog vikara i arhidakona Ivana Jurovića iz 1815. godine. Na temelju tih izvora razmatra se ekonomsko stanje Zadarskog kaptola uoči preustroja dalmatinskih biskupija za vrijeme druge austrijske uprave u Dalmaciji. Iznose se podatci o prihodima crkvenih institucija i župa Zadarske nadbiskupije u Zadru te o neprilikama s kojima su se susretale, a pomažu boljem razumijevanju crkvenog života na početku 19. stoljeća. Na kraju rada priložen je popis kolona i najamnika na kaptolskim zemljištima početkom 19. stoljeća.

Temom iz povijesti 20. stoljeća bavi se prilog »O jednom trgu i dva spomenika – *Ratnom spomeniku* i Grguru Ninskom« (437–453) autora Vladimira Huzjana. U središtu pažnje toga rada dva su spomenika podignuta u različitim povijesnim okolnostima na varaždinskom Franjevačkom trgu. Prvi je bio austrougarski Ratni spomenik Artura Kadeřaveka postavljen 1915. godine, koji je veličao uspjehe, čvrstoću i nedjeljivost dvojne monarhije. Godine 1931. na njegovu mjestu podignut je spomenik Grguru Ninskom Ivana Meštrovića, koji je simbolizirao slavenski otpor i jedinstvo. U članku se mogu naći i prijepisi dvaju govora koja su održana prilikom otkrivanja tih dvaju spomenika.

Matko Globačnik donosi rad pod naslovom »Između časnog egzila i ostracizma. Unutarnje i vanjskopolitičke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – kontekst odlaska Ante Pavelića u inozemstvo u siječnju 1929. godine« (455–490). Rad se temelji na neobjavljenim arhivskim izvorima, onodobnoj periodici te primarnoj i sekundarnoj literaturi. Autor ocrtava različite pravce na hrvatskoj političkoj sceni u razdoblju od atentata na Stjepana Radića 20. lipnja 1928. godine do proglašenja Šestosiječanjske diktature 6. siječnja 1929. godine i dovodi ih u vezu s političkim stavovima Ante Pavelića. Nastoje se utvrditi idejne i ideološke sličnosti i razlike u političkim koncepcijama Pavelića i ostalih hrvatskih političara prema priželjkivanom političkom razvoju Hrvatske unutar ili izvan Jugoslavije u trenutku Pavelićeva emigriranja.

Posljednji prilog u ovom časopisu naslovljen je »Savić Marković Štedimlja o podrijetlu srpskog komunizma i partizanskog pokreta« (491–515). U njemu Stipe Kljajić obrađuje djelovanje Savića Markovića Štedimlje (1906. – 1971.), crnogorskog publicista, književnika i pisca. Štedimlja je aktivno sudjelovao u hrvatskom javnom životu od tridesetih godina prošlog stoljeća do kraja Drugoga svjetskog rata. Tijekom boravka u Zagrebu napustio je svoja komunistička stajališta i postao pobornik hrvatske i crnogorske samostalnosti, a također se nametao kao glas autoriteta u pitanjima fenomena četničkog i partizanskog pokreta.

Juraj Balić

Tkalčić. Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, br. 21, Zagreb, 2017., 558 str.

Godine 2017. izašao je 21. broj godišnjaka Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije *Tkalčić*, koji na 558 stranica donosi dva izvorna znanstvena rada, dva stručna rada i dva pregledna rada.

Marko Jerković objavio je rad pod nazivom »Crkvena uprava i Ivanić u 13. i 14. stoljeću« (9–47). U radu autor razmatra upravu zagrebačkih biskupa nad ivanićkim vlastelinstvom i njegovim upravnim središtem te samim naseljem Ivanić. Autor poseban naglasak stavlja na raščlambu društvenih odnosa i problematiziranje feudalnog sustava.

»Plemići Gregurovečki od Gregurovca – zaboravljeni stari hrvatski rod« (48–188) naslov je stručnog rada autora Pavla Mačeka u kojem autor donosi izvorne podatke o 102

pripadnika roda Gregurovečkih od Gregurovca. Autor u ovom radu na temelju uglavnom hrvatskih izvora osvjetljava obiteljsku genezu starosjedilačkog plemićkog roda, koji je imao poprilično važnu ulogu u hrvatskoj povijesti.

Siniša Lajnert u radu pod nazivom »Samoborska štedionica u Samoboru (1873. – 1948.)« (189–250) obrađuje ustroj, poslovanje i likvidaciju Samoborske štedionice u razdoblju od godine 1873., kada je štedionica osnovana pa do godine 1948. kada je završena njezina likvidacija u novim društveno-političkim okolnostima.

»Franjevački samostan i crkva svetog Petra apostola u Cerniku« (251–354) rad je autorice Gabrijele Baričić u kojem se istražuje gradnja i oblikovanje franjevačkog samostana i crkve sv. Petra apostola u Cerniku, koji su nastali nakon odlaska Osmanlija iz Slavonije. Franjevački samostan građen je od godine 1728. do godine 1768., a crkva sv. Petra apostola nastala je između 1736. i 1744. godine.

»Horologia Vendelina Jagera u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini« (355–384) naslov je preglednog rada skupine autora: Jelene Glumac, Tonia Ivetića, Ivane Jurčević, Ivone Kukić, Marije Mandić, Matka Mišaka, Nikole Pažina, Valentina Radoša, Matee Šuljak, Rafaela Tassotia i Mirne Trinki. U radu se obrađuju dobnici, tj. satovi na zvoncima Vendelina Jagera urara, velikih satnih mehanizama iz Tirola, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Jager je u razdoblju između 1863. i 1880. godine opremio devet crkvenih zvonika u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a njegovi satovi postavljeni su i u ostalim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije te i u Americi.

Autorica Jasna Požgan u svojem radu pod nazivom »Provedba Agrarne reforme na posjedima župe Vratišinec 1945. – 1946.« (385–410) donosi prikaz provedbe agrarne reforme, odnosno izvlaštenja župe iz njezinih zemljišnih posjeda, neposredno nakon Drugoga svjetskog rata i uspostave komunističkog poretka.

Nakon radova slijede dva prikaza knjiga. Na kraju godišnjaka objavljena su Pravila i Ljetopis društva, Popis društvenih članova i Kazalo.

Marijan Vidović

